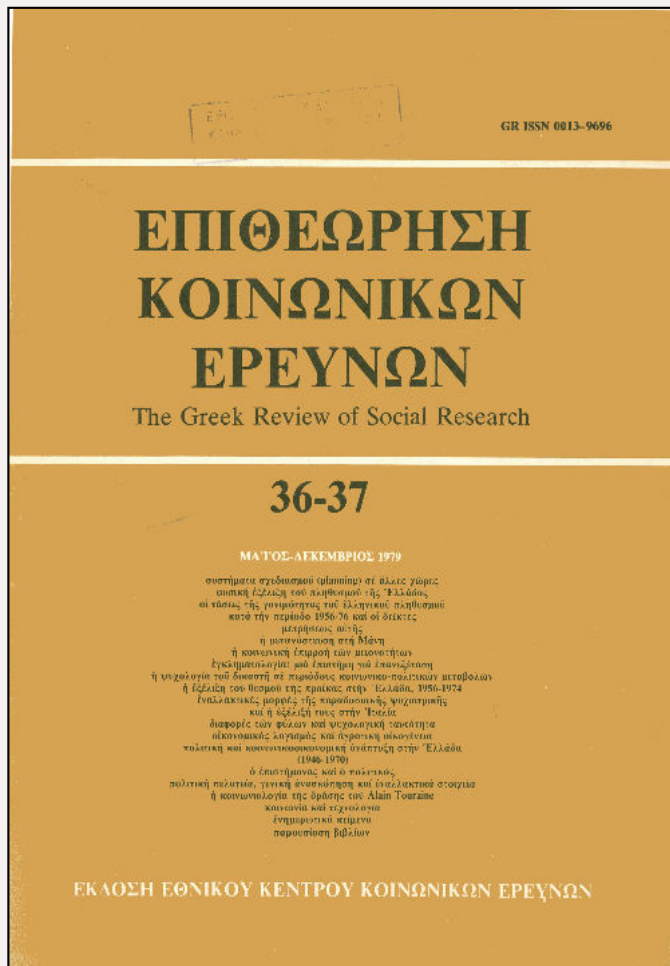

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 36, 1979

Διαφορές των φύλων και ψυχολογική ταυτότητα

Νασιάκου Μαρία

<http://dx.doi.org/10.12681/grsr.462>

Copyright © 1979 Μαρία Νασιάκου

To cite this article:

Νασιάκου, Μ. (1979). Διαφορές των φύλων και ψυχολογική ταυτότητα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 36(36-37), 357-364. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/grsr.462>

διαφορές τῶν φύλων καί ψυχολογική ταυτότητα

τῆς
Μαρίας Νασιάκου

Τό πρόβλημα τῶν διαφορῶν στά δύο φύλα καί ἡ μεταβίβαση τοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ προτύπου στήν πρώτη παιδική ἡλικία δέν εἶναι καινούργιο θέμα, ἡ ἐπανεξέτασή του ὁμως ἀποκτᾷ τελευταῖα ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον.

Ἡ ἰσχυρή ἀμφισβήτηση τῶν παραδοσιακῶν ρόλων τοῦ κάθε φύλου, πού ἐκφράζεται κυρίως μέ τό ἰδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό κίνημα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκα, καί ἡ διατυπωμένη ἀπό τό κίνημα αὐτό ἀνάγκη γιά ἰσότητα τῶν δύο φύλων, ἀποτελέσαν τήν ἀφορμή γιά μιά τέτοια ἐπανεξέταση.

Ἡ σημερινή ἐπιστημονική ὀπτική ἀποκλείει τήν ἀποσπασματική μελέτη τοῦ θέματος, σάν νά ἦταν δηλαδή ἓνα ἐπί μέρους ψυχοκοινωνικό φαινόμενο, καί τό ἐξετάζει σέ συνάρτηση μέ τή βιολογική του διάσταση καθώς καί μέ ἄλλες ψυχοκοινωνικές μεταβλητές. Ἔτσι, ἀποφεύγει νά δώσει μιά μερική ἐρμηνεία, πού θά κινδύνευε γιά ἄλλη μιά φορά νά καταλήξει σέ ψευδῆ ἢ ἀντιεπιστημονικά ἀποτελέσματα.

Ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ προτύπου ἔχει ἀπό πολλά χρόνια ἀπασχολήσει τήν ψυχολογία, τήν κοινωνιολογία καί γενικά τίς ἀνθρώπινες ἐπιστήμες. Γιά πολλούς αἰῶνες, ἡ «γυναικεία φύση» ἀποτελοῦσε ἓνα εὐχρηστο, εὐκόλο σύστημα ἐρμηνείας. Σήμερα, διαπιστώνεται μιά μονομερῆς μετατόπιση τοῦ ἄξονα ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου αὐτοῦ: ἡ προσπάθεια κατάρριψης τῶν μύθων τῆς «γυναικείας φύσης» ὥθεϊ στήν καταδίκη τῶν κοινωνικῶν αἰτιῶν του, περιορίζει ὁμως κάπως τό πρόβλημα στήν κοινωνική του διάσταση.

Τά στερεότυπα πού εἶχαν δημιουργηθεῖ, οἱ προεπιστημονικές δοξασίες, οἱ μύθοι καί οἱ πεποιθήσεις πού ἐπικρατοῦσαν γύρω ἀπό τίς διαφορές τοῦ κάθε γένους καί πού καθορίζονταν αὐστηρά ἀπό τή «φύση» τους, ἐνισχύθηκαν ἀργότερα καί ἀπό τά ἀποτελέσματα πολλῶν κοινωνικῶν ἐρευνῶν πού χρησιμοποιώντας τούς κοινωνικούς αὐτούς μύθους σάν ἀξιώματα τούς πρόσθεσαν ἐπιστημονικοφάνεια καί τούς ἐνίσχυσαν σημαντικά. Τά ἀποτελέσματα αὐτά, ντυμένα μέ τήν ἐπιστημονική ὀρολογία, συνέβαλαν στή δημιουργία τῶν γενικότερων κοινωνικῶν ἀξιολογήσεων πού ἀπηχοῦσαν τίς ἐκάστοτε κοινωνικές καί πολιτικές ἐπιταγές.

Ὁ σαφής διαχωρισμός τῶν φύλων (καί κατ' ἐπέκταση οἱ ρόλοι τοῦ κάθε φύλου καί ἡ θέση του στήν κοινωνία) ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα περισσότερο ἰδεολογικῆς διαμάχης καί λιγότερο ἐπιστημονικῆς διερεύνησης· παρόλο πού πολλά ἀπό τά ἐπιχειρήματα πού ὑποστήριζαν τή βιολογική ἀνωτερότητα τοῦ ἀρσενικοῦ προτύπου ἦσαν ἀνεπιστημονικά ἢ ἀκόμη ἀντιεπιστημονικά, τοῦτο δέν ἐμπόδισε νά ἔχουν μεγάλη διάδοση καί ἐπιτυχία. Ἡ ἱστορία ἄλλωστε τῶν ἰδεῶν μᾶς δείχνει πόσο διάφορες θεωρίες καί ἰδεολογίες μπορεῖ γιά χρόνια νά ἐπηρεάζουν τήν ἀν-

θρωπότητα, νά κινητοποιοῦν τή συμπεριφορά, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πῶς τό περιεχόμενό τους ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα, στήν ἐπιστημονική ἀλήθεια.

Παρόλη τήν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν καί ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, πού θά περίμενε κανεὶς νά συντελέσει στό ξεκαθάρισμα τῶν «παραδεδεγμένων» μύθων ὡς πρός τό θέμα αὐτό, ἡ βοήθεια, τό φῶς, δέν ἦρθε, ὅσο καί νά φαίνεται παράδοξο, ἀπό αὐτές ἀλλά ἀπό τίς θετικές ἐπιστήμες· πρέπει μάλιστα νά τονιστεῖ ὅτι πάρα πολλές παρατηρήσεις ξεπήδησαν τυχαῖα κατά τή διάρκεια ἐρευνῶν πού εἶχαν ἄλλο ἀντικείμενο καί ὄχι τή μελέτη τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων.

Μεθοδολογικά, εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες μποροῦν πολύ δυσκολότερα ν' ἀποδεικνύουν πειραματικά τίς ὑποθέσεις πού μελετοῦν. Τά ἀποτελέσματά τους, ὅμως, συχνότερα συμπερασματικά παρά ἀποδεικτικά, ἐκλαμβάνονται σάν ἀτράνταχτες καί ἀμετακίνητες ἀποδείξεις. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στίς ἐρευνες αὐτές οἱ ὑποθέσεις ἐργασίας καί ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀποτελεσμάτων εἶναι ὑποχρεωτικά στενά δεμένες μέ τίς πεποιθήσεις, τή στάση ἀπέναντι στά προβλήματα, τίς ἀξίες, καί γενικότερα μέ τήν ἰδεολογία τῶν ἀτόμων πού διενεργοῦν τίς ἐρευνες. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀποκλειστεῖ ἐντελῶς ὁ ἀνθρώπινος συγκινησιακός παράγοντας πού μᾶς παρασύρει ἀκόμα καί ὑποσυνείδητα καί ἐπηρεάζει τίς ὑποθέσεις μας καί τά εὐρήματά μας (τά εὐρήματα κάθε κοινωνικοῦ ἐρευνητῆ χρωματίζονται περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο ἀπό τίς ἀξίες πού ἔχει ἐνστερνιστεῖ καί τά στερεότυπα στά ὅποια ὑπακούει), κι ἔτσι πολύ συχνά ὁ κοινωνικός ἐπιστήμονας μπορεῖ νά εἶναι θύμα τῶν ἀπόψεων, τῶν στάσεων, τῆς ἰδεολογίας γενικά πού πιστεύει καί ἀκολουθεῖ, ἀλλά συγχρόνως καί ὑπεύθυνος στό μέτρο πού ἀφήνεται νά ἐνδίδει, στό μέτρο πού ἀδυνατεῖ νά ἐλέγχεται ἢ ἀδυνατεῖ νά ἀποδεχτεῖ πῶς τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του εἶναι ἀπλῶς συμπερασματικά, ἐνδεικτικά. Οἱ μέθοδοι, οἱ παρατηρήσεις, ἐξαρτῶνται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὅποιο τίθεται ἡ ἐρώτηση, ἄρα καί ἀπό τό στόχο τοῦ ἐρευνητῆ· εἶναι ἐπομένως σέ ἄμεση σχέση μέ τά ἀποτελέσματα. Ἀντίθετα, οἱ ἐρευνες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς εἶναι πολλές φορές ἀναγκασμένες ν' ἀκολουθήσουν αὐστηρότερη μεθοδολογία, ἔχουν τό μεγάλο προσόν τῆς ἡσόνος προσωπικῆς ἐμπλοκῆς τῶν ἐρευνητῶν, πράγμα πού ἐπιτρέπει στούς τελευταίους μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα καί τοὺς ὑποχρεώνει σέ ἀποδείξεις γιά τίς ὁποῖες δέν αἰσθάνονται ὑπεύθυνοι (χωρίς τοῦτο νά σημαίνει πῶς καί αὐτοὶ εἶναι ἀλάθητοι).

Οἱ θετικές ἐπιστήμες, ὅπως ἡ φυσιολογία, ἡ βιολογία καί ἀργότερα ἡ γενετική, χωρίς οἱ ἴδιες νά τό ἐπιδιώκουν, ἄρχισαν μέ τίς ἀποδείξεις τους νά κλονίζουν καί νά διαβρώνουν τά κρατοῦντα συστήμα-

τα ἐρμηνείας καί νά τοποθετοῦν διαφορετικά τήν προβληματική τοῦ θηλυκοῦ φύλου σέ σχέση μέ τό ἀρσενικό. Ἐπέτρεψαν, χάρη στίς ἀκριβεῖς μελέτες τους, στή γυναῖκα νά ἐλευθερωθεῖ κατά ἓνα μεγάλο μέρος ἀπό τή «φύση» τῆς. Ἡ πρόοδος, ἰδιαίτερα τῆς γενετικῆς ἐπιστήμης, ἐλευθέρωσε τή γυναῖκα ἀπό τήν εὐθύνη πού τῆς εἶχε ἀποδοθεῖ γιά τό φύλο τοῦ παιδιοῦ πού φέρνει στή ζωή, παρόλο πού ἀκόμη σήμερα ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνδρικοῦ τύπου χρωμοσώματος ΧΥ στόν καθορισμό τοῦ φύλου τῶν ἀπογόνων δέν εἶναι καθόλου γνωστικός κοινός τόπος. Οἱ γνώσεις γύρω ἀπό τή φυσιολογία τῆς ἀναπαραγωγῆς ἀπάλλαξαν τή γυναῖκα ἀπό τή διαδεδομένη πίστι καί πεποίθησή της πῶς μοναδική σκοπιμότητα τῆς ὑπαρξῆς της ἦταν αὐτή ἡ λειτουργία. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἱατρικῆς ὑγιεινῆς ἐπιμήκυνε σημαντικά τή διάρκεια τῆς ζωῆς τῆς γυναίκας—θάνατος ἀπό κακές γέννες κτλ.—καί ἐλάττωσε σέ μεγάλο βαθμό τήν περίοδο ζωῆς της πού ἦταν ἀφιερωμένη στήν ἀναπαραγωγή. Ἡ πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶχε ὡς συνέπεια νά ξεκαθαριστοῦν οἱ μέχρι τώρα συγκεχυμένες ἔννοιες: σεξουαλικότητα-ἀναπαραγωγή-μητρότητα-ἐκπαίδευση.

Ὅλες αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις βοήθησαν νά φανοῦν καθαρότερα καί νά ἀποκαλυφθοῦν οἱ πολιτισμικές πλευρές, οἱ διάφορες θεολογίες, οἱ φανερές ἢ λανθάνουσες ἰδεολογίες καί, γενικά, οἱ παράγοντες ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι γιά τήν κοινωνική ἀξιολόγηση τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων.

Εἶναι σήμερα ἀποδεδειγμένο πῶς ἡ ἀποψη γιά μιὰ δεδομένη, αἰώνια καί ἀναλλοίωτη «φύση» τῆς γυναίκας, εἶναι καθαρὰ κοινωνικό κατασκευάσμα. Ἀλλωστε, τό ἰδιαίτερο προνόμιο τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἶναι τό συνεχές γίγνεσθαι, προϊόν μιᾶς διπλῆς ἐξέλιξης: τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν, πού, στό ἀνθρώπινο εἶδος, καταλήγει στό *homo sapiens*, καί τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης, πού μόνο στό ἀνθρώπινο εἶδος πῆρε τή σκυτάλη τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης. Δέν πρέπει, ἐξ ἄλλου, νά λησμονοῦμε πῶς αὐτή ἡ πολιτισμική ἀνάπτυξη μπορεῖ μέ τή σειρά της νά ἐπιφέρει περαιτέρω βιολογική ἐξέλιξη, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανός νά μεταβάλλει τό περιβάλλον του· οἱ μεταβολές αὐτές τοῦ περιβάλλοντος μποροῦν νά ἔχουν ἐπιπτώσεις καί στό νευροφυσιολογικό του σύστημα καί, σέ τελευταία ἀνάληψη, στή συμπεριφορά του. Ἡ πολιτισμική ἐξέλιξη εἶναι ἡ λογική ἐξέλιξη τῶν ἀνθρωποειδῶν ὡς τόν ἄνθρωπο· κατά συνέπεια, ὅποιαδήποτε καί νά εἶναι τά βιολογικά θεμέλια τῆς συμπεριφορᾶς καί τό ρίζωμά τους στή φυλογένεση, δέν ἀρκοῦν γιά νά δεσμεύσουν τό μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ πού εἶναι σέ συνεχῆ ἐξέλιξη.

Ὁ ἄνθρωπος ἀπό τή φύση μῆκε στόν πολιτισμό. Αὐτό μόνο τό γεγονός κάνει τόν ἄνθρωπο προϊόν μιᾶς αὐτοδημιουργίας. Σέ ὅλη τή διάρκεια

τῆς ἐξέλιξης τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου (ἀτομικῆς ἢ συλλογικῆς), οἱ παράγοντές της, τόσο οἱ φυσικοὶ ὅσο καὶ οἱ πολιτισμικοὶ, βρίσκονται πάντα σέ μιὰ συνεχή ἀλληλεπίδραση.

Εἶναι ἀναληθές καὶ ἀντιεπιστημονικό νά ἐξηγοῦμε τή «γυναικεία φύση» μόνο σάν κατασκευάσμα τῆς κουλτούρας ἢ μόνο σάν προϊόν τῆς φύσης. Ἐχει ἔτσι μεγάλη σημασία οἱ ἔρευνες πάνω στό θέμα τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων νά ξεκινοῦν ἀπό τή βιολογία, τούς βιολογικοὺς προσδιορισμούς πού βρίσκονται στή βάση τῆς διαφορᾶς, ὥστε νά ἐξετάζεται ἂν οἱ διαφορές αὐτές εἶναι τόσο ξεκάθαρες ὅσο θά τίς ἤθελε καί θά τίς ἐπιθυμοῦσε μιὰ ἀπλουστευτική, καί γι' αὐτό καθησυχαστική, θεωρία καί ἂν μπορούμε ἀπό τήν ἴδια τή βιολογία νά σχηματίσουμε μιὰ ἀντίληψη τόσο «πάγια» γι' αὐτές τίς διαφορές, ὅσο αὐτή πού φαίνεται νά εἴχαμε μέχρι σήμε-
ρα.¹

Σύμφωνα μέ τίς βιολογικές καί γενετικές ἔρευνες, ἔχει ἀποδειχθεῖ πῶς ἀνάμεσα στά δύο φύλα ὑπάρχουν διαφορές, ἀλλά, εἴτε βιολογικές εἴτε γενετικές, αὐτές οἱ διαφορές δέν φανερώουν ποτέ μιὰ μερική ἢ ὀλική ἀνωτερότητα ἢ κατωτερότητα τοῦ ἑνὸς φύλου σέ σχέση μέ τό ἄλλο. Οἱ ἴδιες μάλιστα οἱ ἔννοιες τῆς ἀνωτερότητας καί κατωτερότητας ἀποτελοῦν ἀποσπασματικές ἐκτιμήσεις πού προϋποθέτουν μιὰ κλίμακα πολιτισμικῶν ἀξιών. Ἄλλωστε, ἡ πρώτη βιολογική σχέση ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ (ἡ σχέση τῆς ἀναπαραγωγῆς) βασίζεται στήν ἀρχή τῆς *συμμετρικῆς συμπληρωματικότητας*² τῶν δύο φύλων, δηλαδή στήν ἰσόμετρη συμμετοχή καί τῶν δύο, καί ὄχι ἀπλῶς στήν ἀρχή τῆς συμπληρωματικότητας σύμφωνα μέ τήν ὁποία αὐτό πού μόνο ἀρκεῖ γιά τήν ἐπίτευξη ἑνὸς ἔργου εἶναι ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν δύο στοιχείων, πράγμα πού δέν προϋποθέτει φυσικά τήν ἰσότητα.

Ὁ τρόπος τῆς μακροβίωνης συμβίωσης τῶν δύο φύλων (νομαδική ζωή/μόνιμη διαμονή),³ μέ ὅλες τίς ἐμπειρίες καί τά βιώματα πού συσσώρευσε, δημιουργήσε τό διαφορετικό ποσοτικά καί ποιοτικά καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀνάμεσα στίς γυναῖκες καί τούς ἄνδρες.

Οἱ ἐρμηνεῖες γιά τήν κατανομή τῶν ρόλων ἀνάλογα μέ τό φύλο ἐξηγοῦσαν τή διαφορά αὐτή εἴτε ἀπό τόν ἰδιαίτερο προσανατολισμό πού ἔπαιρναν τά κίνητρα μόνο ἀπό τή διαδικασία τῆς κοινωνικοποίησης, εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα ἐνδογενῶν βιολογικῶν διαφορῶν. Ἡ δευτέρα αὐτή θέση ὑποστηρίζει ὅτι τό ἀρσενικό καί τό θηλυκό γένος διαφέρουν σημαντικά ὡς πρός τά χαρακτηριστικά τους, τά φυσικά καί τά ψυχολογικά. Οἱ ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς ἀν-

τίληψης ἀναγνωρίζουν τή σημασία τῆς ἐκμάθησης μέ μιὰ ἐπιφύλαξη: αὐτό πού μαθαίνεται εἶναι τό ἰδιαίτερο περιεχόμενο τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας τοῦ φύλου καί ὄχι ἡ γενική προδιάθεση. Τελικά, οἱ δύο θέσεις δέν εἶναι ἀσυμβίβαστες καί γι' αὐτό δέν θεωροῦνται ἀντιθετικές.

Ὁ ἀπέραντος κατάλογος τῶν δεδομένων πού προέκυψαν ἀπό τίς ἔρευνες πάνω στήν κοινωνική ἐκμάθηση καί τό βιολογικό παράγοντα πού τήν καθορίζει, μᾶς ὑποχρεώνει νά λαβαίνουμε πάντα ὑπ' ὄψη μας τή βαθειά καί σύνθετη ἀλληλεπίδραση τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων, τοῦ βιολογικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ.

Τά τελευταῖα χρόνια οἱ ἔρευνες—ἰδιαίτερα νευροψυχοφυσιολογικές—ἔδωσαν μεγάλη προσοχή στήν ἐξακρίβωση τῆς «λειτουργικῆς ἀσυμμετρίας μεταξὺ ἀριστεροῦ καί δεξιῦ ἐγκεφαλικοῦ ἡμισφαιρίου». Ἀνάμεσα σέ πλῆθος διερευνήσεων καί ἐπὶ μέρους συμπερασμάτων, δύο φαίνονται νά εἶναι οἱ βασικές διαπιστώσεις: α) πῶς ὑπάρχει ἓνα εἶδος ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τοῦ δεξιῦ καί ἀριστεροῦ ἡμισφαιρίου, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τό λόγο—τό δεξιό ἡμισφαῖριο εἶναι οὐσιαστικά βουβό—καί β) πῶς δέν μπορούμε νά μιλάμε γιά ἐπικράτηση τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἡμισφαιρίου σχετικά μέ μιὰ εἰδική ἐγκεφαλικά δραστηριότητα, ἀλλά γιά ἓνα ἐντελῶς διαφορετικό τρόπο χειρισμοῦ τῆς πληροφορίας καί ἀνάλογα διαφορετικῆς ἀπόκρισης ἐκ μέρους τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἡμισφαιρίου. Οἱ λειτουργίες βέβαια αὐτές δέν ἐντοπίζονται στεγανά κατὰ ἡμισφαῖριο καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, δέν μπορεί παρά νά εἶναι ἔργο ἀμφιημισφαιρικό.⁴ Οἱ ἔρευνες καί οἱ διαπιστώσεις ὡς πρός τήν ἐντόπιση τῶν διαφορῶν λειτουργιῶν καί δραστηριοτήτων, ὁδήγησαν τούς ἐπιστήμονες, ὅπως τόν Lansdell,⁵ καί σέ ἓνα ἄλλο ἐρώτημα: Ἐάν ὑπάρχει διαφορετικός τύπος ὀργάνωσης τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ φύλο. Τό σημαντικό σημεῖο σέ αὐτό τό ἐρώτημα ἦταν νά μελετηθεῖ ἂν ὑπάρχει διαφορά κατὰ φύλο στό βαθμό ἐξειδίκευσης τοῦ ἀριστεροῦ ἡμισφαιρίου σχετικά μέ τήν εἰδική ἐγκεφαλικά δραστηριότητα τοῦ λόγου (τῆς γλώσσας). Αὐτή ἡ πιθανή διαφορά δέν φαίνεται νά γίνεται παραδεκτή ἀπό ὅλους τούς μελετητές. Οἱ διαφορές ὅμως τῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ φύλο εἶναι πιό ἔντονες, ὅταν μελετᾶται ἡ δραστηριότητα τῆς ἀντίληψης τοῦ χώρου (H.J. Hannay,⁶ Lansdell,⁷ Levy and

4. Γ. Χειμωνᾶς, «Ἐγκέφαλος καί Λόγος», Περιοδ. *Σπείρα*, Νοέμβριος 1978.

5. H. Lansdell, «The Effect of Neurosurgery on a Test of Proverbs», *American Psychologist*, 1961, 16, σελ. 448.

6. H.J. Hannay, «Real or Imagined Incomplete Lateralization of Function in Females?», *Perception and Psychophysics*, 1976, 19, σελ. 349-352.

7. H. Lansdell, «A Sex Difference in Effect of Temporal-lobe Neurosurgery on Design Preference», *Nature*, 1962, 194, σελ. 852-854.

1. Βλ. Odette Thibault, «Le fait biologique», *Le fait féminin*, Fayard, 1978.

2. Βλ. Alain Laurent, *Féminin masculin*, Seuil, 1975.

3. Βλ. Andrée Michel, *Femmes, sexisme et sociétés*, PUF 1977.

Reid,⁸ MacGlone and Davidson.⁹ Στά συμπεράσματα αὐτά φαίνεται πῶς στοὺς ἄντρες κυριαρχεῖ σέ «βαθμὸ ἐξειδίκευσης» τὸ δεξιό ἡμισφαίριο πού εἶναι καί περισσότερο ὑπεύθυνο στό νά ὀργανώνει τήν πληροφορία ὑπὸ μορφή ὁλότητας, νά ἀντιλαμβάνεται τίς σχέσεις τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλο, νά συναρμολογεῖ τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλο. Τὸ δεξιό ἡμισφαίριο εἶναι ὑπεύθυνο γιά λειτουργίες, ὅπως ἡ χωρογνώσια, λειτουργία τοῦ χώρου, καί ἡ προσωπογνώσια.

Ἐνδεικτικά ἦσαν καί τὰ ἀποτελέσματα πού παρατηρήθηκαν στίς ἔρευνες πού ἔγιναν μέ παιδιά (ἄγόρια-κορίτσια). Στά πειράματα αὐτά μέ παιδιά φυσιολογικά ἀποδείχτηκε πῶς στά ἄγόρια ὑπῆρχε μεγαλύτερη συμμετοχή τοῦ δεξιῦ ἡμισφαιρίου γιά τήν ἀναγνώριση, ἀντίληψη τοῦ χώρου καί γιά τή σχέση τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλο, ἐνῶ στά κορίτσια ἡ ἴδια δραστηριότητα πραγματοποιοῦντο ἀπὸ μία διαδικασία τῶν δύο ἡμισφαιρίων. Μέ βάση αὐτά τὰ ἀποτελέσματα, οἱ ἐρευνητές ὑποθέτουν πῶς εἶναι δυνατόν στά ἄγόρια νά ὑπάρχει μεγαλύτερη ἐξειδίκευση τοῦ δεξιῦ ἡμισφαιρίου ὡς πρὸς τίς χωροδιαγνωστικές ἱκανότητες.¹⁰ Ἔτσι, καταλήγουν οἱ ἐρευνητές, οἱ ἴδιες νευρολογικὲς δομὲς μποροῦν νά ἔχουν διαφορετικὲς λειτουργίες κατὰ φύλο, ἢ ἀλλιῶς ἡ ἴδια λειτουργικὴ δραστηριότητα μπορεῖ νά ἐκτελεστεῖ ἀπὸ διαφορετικὲς νευρολογικὲς δομὲς στά ἄγόρια καί στά κορίτσια. Θά πρέπει νά γίνουν πάντως ἀκόμη πολλὲς ἐρευνες γιά νά ἐπαληθευτεῖ ἢ ἀναιρεθεῖ ἡ παραπάνω ὑπόθεση, νά βρεθεῖ δηλαδή ἂν ὑπάρχει διαφορετικὸς τύπος ὀργάνωσης τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ φύλο. Ἀλλά, ἀκόμη καί ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀρσενικοῦ λειτουργεῖ διαφορετικά ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο τοῦ θηλυκοῦ, τοῦτο δέν σημαίνει βέβαια ὅτι ὁ ἕνας τύπος ὀργάνωσης εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἄν δηλαδή μιά δραστηριότητα μπορεῖ νά ἐκτελεστεῖ μέ διαφορετικὸς τρόπο, μπορεῖ κάθε φύλο νά ἐπιστρατεύσει τὴ δική του στρατηγική, τὴ δική του ἱκανότητα γιά νά τὴν πραγματοποιήσει. Εἶναι δυνατόν βέβαια ὁ ἕνας τρόπος νά εἶναι ἀποτελεσματικότερος ἀπὸ τὸν ἄλλο, ὡς πρὸς ὀρισμένες λειτουργίες, ἀλλὰ αὐτὸ μπορεῖ νά ὀδηγήσει στὴν ἐπιλογή ὀρθολογιστικότερων εκπαιδευτικῶν καί ἐπαγγελματικῶν τρόπων ἀντιμετώπισης ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τοῦ κάθε φύλου.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτά δείχνουν πόσο δυσχερὲς εἶναι ἡ θέση ἰδιαίτερα τῶν ψυχολόγων πού καταπιάνονται μέ τίς διαφορὲς τῶν φύλων καί πού ἀφοροῦν

εἴτε τίς ἱκανότητες εἴτε τὴ συμπεριφορά τῶν ἀτόμων ἀνάλογα μέ τὸ φύλο τους. Οἱ ἐρευνητές πρέπει συνεχῶς νά διερωτῶνται τόσο γιά τίς μεθόδους παρατήρησης, ὅσο καί γιά τὸν τρόπο κωδικοποίησής της, γιά τὴν πιθανὴ αἰτιολογία τῶν φαινομένων πού παρατηροῦν καί τίς ἐρμηνεῖς πού θά κάνουν.

Τὸ θέμα τῆς πιθανῆς αἰτιολογίας εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο, γιατί σπάνια μποροῦμε νά μετρήσουμε τὸ ποσοστὸ συμβολῆς τοῦ κάθε παράγοντος. Δέν μποροῦμε νά ξέρουμε ποῖο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γενετικὸ ἐπίπεδο πού ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη ὀρισμένων ἱκανοτήτων, οὔτε πόσο τὸ ὁρμονικὸ σύστημα, ὁ ἰδιαίτερος ρυθμὸς ἀνάπτυξης, ἡ συγκεκριμένη ἐκπαίδευση καί, γενικά, τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον μποροῦν νά ἐπιδράσουν στὴ δημιουργία τῶν διαφορῶν.

Ἡ μεθοδολογικὴ ὀρθότερη ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος εἶναι ὁ μελετητὴς νά συνεκτιμᾷ καί νά συνυπολογίζει τοὺς βιολογικοὺς καί κοινωνικοὺς παράγοντες πού συμβάλλουν στὴν ἑτερογένεια τῶν δύο φύλων καθὼς καί στίς ἰδιαιτερότητές τους. Ἄλλωστε, μποροῦμε κάλλιστα ν' ἀναγνωρίσουμε τίς ἀληθινὲς ἰδιαιτερότητες κάθε φύλου, χωρὶς αὐτές οἱ διαφορὲς νά σημαίνουν μιά ἀνισότητα καί νά ὀδηγοῦν σὲ μιά ὑποχρεωτικὴ διάκριση ἀνάμεσα στό status καί τοὺς ρόλους.

Ἡ ὀρθή, δηλαδή ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἰδεολογικὲς διαστρεβλώσεις, ἰσότητα προϋποθέτει τὴν ἀναγνώριση τῶν διαφορῶν. Αὐτὸ ὅμως πού κυρίως πρέπει σήμερα νά ἐπισημανθεῖ, εἶναι πῶς ἡ κοινωνικὴ ἀξιολόγηση αὐτῶν τῶν διαφορῶν ὄχι μόνο δέν ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ εἶναι ἐκείνη ἀκριβῶς πού ἔχει διαμορφώσει τὰ κοινωνικά στερεότυπα, τῶν ὁποίων ἡ ἀναμφισβήτητὴ δύναμη συνέβαλε ἰδιαίτερα σὲ αὐθαίρετες διακρίσεις σὲ βάρος τοῦ θηλυκοῦ γένους.¹¹ Στὴν κοινωνικὴ καί πολιτισμικὴ πραγματικότητα μέσα στὴν ὁποία ζοῦμε, ἡ ἀνωτερότητα τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου θεωρεῖται δεδομένη τόσο ἀπὸ τοὺς ἄνδρες ὅσο καί ἀπὸ τίς γυναῖκες. Ἡ ἐξήγηση τῆς αὐθαίρετης αὐτῆς ἀξιολόγησης δέν εἶναι δύσκολη, ὅταν σκεφτεῖ κανεὶς πῶς στό δυτικὸ πολιτισμὸ μας οἱ κοινωνίες εἶναι ἀνδροκρατικές ἢ ἀνδροκεντρικές καί ὀρίζουν τὸ φύλο μέ ἄξονα τὸ ἀρσενικὸ εἶδος· οἱ ἴδιες οἱ γυναῖκες ἀξιολογοῦν τοὺς ἑαυτοὺς τους μέ βάση τίς ἀξίες καί τὰ κριτήρια τοῦ ἀνδρα καί, κατὰ συνέπεια, ἐπικυρώνουν τὸ στερεότυπο καί αὐτο-ὑποτιμῶνται συλλογικά.

Ὅταν οἱ γυναῖκες καλοῦνται νά ἐκτιμήσουν τὰ δύο φύλα, βρίσκουν περισσότερα κολακευτικὰ χαρακτηριστικὰ γιά νά περιγράψουν τοὺς ἄνδρες καί συχνὰ τοὺς ἀποδίδουν ἐκείνες τίς ἰδιότητες πού ἡ κοινωνία ἀξιολογεῖ θετικά.

8. J. Levy and M. Reid, «Variations in Cerebral Organization as a Function of Handedness, Hand Posture in Writing and Sex», *Journal of Experimental Psychology: General* 1977.

9. MacGlone and W. Davidson, «The Relation between Cerebral Speech Laterality and Spatial Ability with Special Reference to Sex and Hand Preference», *Neuropsychologia*, 1973, 11, σελ. 105-113.

10. B.L. S. Witelson, «Sex and the Single Hemisphere: Right Hemisphere Specialization for Spatial Processing», *Science*, 1976.

11. Z. Luria, J.Z. Rubin, F. Provenzano, «The Neonate's Gender and the Eye of the Beholder: Parents' View of Sex of New Born», *American Journal of Orthopsychiatry*, 1974, 44.

Τά στερεότυπα που αφορούν τη γυναίκα είναι συνήθως δυσμενή γι' αυτήν και πάντα λιγότερο αξιόλογα από τα ανδρικά στερεότυπα.

Σε μία πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη-έρευνα της B. Zazzo¹² με θέμα τη διαφορική ψυχολογία των εφήβων, εικονογραφείται καθαρά η ιδέα που έχει η νέα κοπέλλα για το φύλο της. Από τα αποτελέσματα της έρευνας, αυτό που έκανε ιδιαίτερη εντύπωση ήταν οι απαντήσεις των κοριτσιών, όταν ρωτήθηκαν ως προς την ομοιότητά τους με το θηλυκό στερεότυπο που οι ίδιες είχαν προτείνει. Οι περισσότερες τό αρνήθηκαν όταν χρειάστηκε να περιγράψουν τον εαυτό τους, τό δέχτηκαν όμως—άσυνείδητα—όταν περιέγραψαν τίς άλλες κοπέλλες. 'Απ' αυτό φαίνεται πόσο οι ίδιες υποβαθμίζουν τό φύλο τους—άφου αποκηρύσσουν τίς ιδιότητες που τό αποδίδουν όταν αξιολογούν τον εαυτό τους—και πόσο λίγο άλληλέγγυες αισθάνονται με τίς ομόφυλές τους. 'Αντίθετα, στίς απαντήσεις των αγοριών δέν παρατηρήθηκε καμιά τέτοια διαφορά.

Οι διαφορές αυτές των φύλων προσδιορίζουν την ανδρική και τη γυναικεία συμπεριφορά, των οποίων θά προσπαθήσουμε, μέσα από την όπτική της ψυχολογίας, νά σκιαγραφήσουμε τίς ψυχοκοινωνικές βάσεις. Θά προσπαθήσουμε δηλαδή νά δούμε κατά πόσο τά κοινωνικά δεδομένα μπορούν νά συμβάλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας ανάλογα με τό φύλο, χωρίς βέβαια νά ξεχνάμε την άλληλεπίδραση των ένδογενών και έξωγενών παραγόντων, του βιολογικού και του περιβαλλοντικού, κι αυτό γιατί κανένας ντετερμινισμός δέν μπορεί νά εξηγήσει τό θέμα, ούτε ό βιολογικός ούτε ό κοινωνικός.

"Όπως είναι γνωστό, προσωπικότητα συγκροτείται μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, αυτής της μεγάλης παραγωγικής μηχανής των πολιτισμικών προτύπων.

Μία από τίς πιο σημαντικές μορφές κοινωνικοποίησης είναι ή απόκτηση της ταυτότητας του φύλου, της ψυχολογικής ταυτότητας. 'Ονομάζουμε ταυτότητα του φύλου τό ιδιαίτερο συναίσθημα που αποκτά ένα παιδί συνειδητοποιώντας ότι ανήκει στο ένα ή στο άλλο φύλο. Για την απόκτηση αυτής της ταυτότητας συμπράττουν από τη μία μεριά ή αντίληπτικότητα του παιδιού, που έχει πάψει πιά τά τελευταία χρόνια νά θεωρείται σάν ένας πεπτικός σωλήνας, σάν ένας άγραφος χάρτης που έγγράφει και άπορροφά τό όποιοδήποτε έρέθισμα χωρίς καμιά δική του διεργασία, και από την άλλη οι στάσεις των γονιών που έπεμβαίνουν άναγκαστικά από τίς πρώτες ώρες, τίς πρώτες ήμέρες, τούς πρώτους μήνες, τά πρώτα χρόνια της ζωής, για νά μεταβιβάσουν στο παιδί τίς δικές τους αξίες, τά δικά τους

πρότυπα, τά δικά τους στερεότυπα ως προς τό φύλο του. Μέσα άπ' αυτή τη δυναμική σχέση που άναπτύσσεται άνάμεσα στους γονείς—και άργότερα άνάμεσα στο εύρύτερο περιβάλλον—και τό παιδί, γίνεται ή μεταβίβαση των πεποιθήσεων των γονιών, των ελπίδων τους, των φόβων, των προσδοκιών και των απαιτήσεων τους ως προς τό φύλο του παιδιού, χαλκεύεται ή ψυχολογική του ταυτότητα. Φυσικά, ή ταυτότητα αυτή του φύλου είναι γερά στηριγμένη στη βιολογία, άφου από τη γέννηση τό φύλο όρίζεται με βάση τά ανατομικά χαρακτηριστικά. 'Από τη στιγμή της γέννησής του τό παιδί μεγαλώνει άνάλογα με τό φύλο που του άναγνωρίζεται με βάση τη μορφολογία του. Σιγά-σιγά όμως θά φτάσει νά αισθάνεται κορίτσι ή αγόρι άνάλογα με τό πρότυπο που του προτείνεται και που του όρίζεται κάθε στιγμή. 'Ο' άποκτήσει, έκτός από τη βιολογική του ταυτότητα, και την ψυχολογική ταυτότητα του, την ταυτότητα του φύλου του, που συγκροτείται και διαπλάθεται από τον τρόπο με τον όποιο τό περιβάλλον τό άνατρέπει, τό βλέπει, τό άναγνωρίζει.

'Η ψυχολογική ταυτότητα του φύλου είναι τόσο δυνατή και ούσιαστική για την υπόλοιπη ζωή, ό ψυχολογικός προσανατολισμός του φύλου είναι τόσο ισχυρός και άμετάκλητος, που άποδείχτηκε προτιμότερο νά προσαρμόζεται, όταν χρειάζεται, τό ανατομικό φύλο στο ήδη συγκροτημένο ψυχολογικά παρά τό αντίθετο.

Μία περίπτωση που εικονογραφεί ιδιαίτερα τό ρόλο της ψυχολογικής ταυτότητας του φύλου είναι τό παρακάτω γεγονός που περιγράφει ό φυσιολόγος J. Money.¹³ Σ' ένα από τά αγόρια ενός ζεύγους μονοωγενών διδύμων έγινε τυχαία πρεοεκτομή την ώρα της περιτομής, όταν τό παιδί ήταν 7 μηνών. Μετά άπ' αυτό ή μητέρα, όχι μόνο δέν άπελπίστηκε αλλά άποφάσισε μόνη της νά μεγαλώσει τό παιδί σάν κορίτσι. Τό αποτέλεσμα υπήρξε έκπληκτικό. 'Η συμπεριφορά των διδύμων ήταν τελείως διαφορετική. Τό κάθε παιδί είχε ένστερνιστεί τόσο έντονα τό φύλο που του είχαν άναγνωρίσει, ώστε ήταν άδύνατο νά φανταστεί κανείς ότι ήταν δίδυμα και μάλιστα μονοωγενή, με τό ίδιο ακριβώς γενετικό και όρμονικό υπόστρωμα. Οι γονείς δηλαδή καθόρισαν τό φύλο του παιδιού, του έδωσαν τά φυλετικά χαρακτηριστικά από μόνη την άναγνώριση του φύλου του και την εκπαίδευσή του, ενώ ή χειρουργική ανέλαβε την αντικατάσταση των φανερών γεννητικών οργάνων άποδίδοντας στο παιδί και ανατομικά τό φύλο που είχε ψυχολογικά άποκτήσει.

Είναι ιδιαίτερα άξιοσημείωτο ότι παρόμοιες περιπτώσεις, που άπεικονίζουν την απόκτηση της ψυχολογικής ταυτότητας από την άγωγή μόνο, βρίσκει κανένας και στην άρχαία μυθολογία, όπου τό

12. B. Zazzo, *Psychologie différentielle de l'adolescence*, PUF, 1972.

13. J. Money, «Ablatio Penis: Normal Male Infant Sex Reassigned as a Girl», *Archives of Sexual Behavior*, 1975, 4, σελ. 65-70.

ρόλο τοῦ χειρουργοῦ τὸν ἀναλαβαίνουν οἱ θεοί.

Ὁ ἀρχαῖος συγγραφέας Antoninus Liberalis¹⁴ περιγράφει μὲ γλαφυρὸ τρόπο τὸ μῦθο τοῦ Λεύκιππου: Ἡ Γαλάτεια παντρεύτηκε τὸν Λάμπρο πού ζοῦσε στὴ Φαιστό τῆς Κρήτης· ἦταν ἕνας ἀντρας ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια, ἀλλὰ φτωχός. Ὄταν ἡ Γαλάτεια ἔμεινε ἐγκυος, ὁ Λάμπρος εὐχήθηκε νὰ ἀποκτήσει ἀγόρι κι ἔδωσε ἐντολὴ στὴ γυναῖκα του, ἂν γεννήσει κορίτσι νὰ τὸ ἐξαφανίσει. Ὁ Λάμπρος ἔφυγε μὲ τὸ κοπάδι του καί, στὸ μεταξύ, ἡ Γαλάτεια ἔφερε στὸν κόσμον μιὰ κόρη. Λυπήθηκε νὰ τὴν ἐκθέσει, ἐπειδὴ κιόλας σκεφτόταν τὴ μοναξιά τοῦ σπιτιοῦ της. Τὰ ὄνειρα καί οἱ χρησμοὶ ἤρθαν τότε σέ βοήθειά της, ὑποδείχνοντάς της ν' ἀναθρέψει τὴν κόρη της σάν ἀγόρι. Ἔτσι καί ἔκανε, δίνοντάς της τὸ ὄνομα Λεύκιππος. Ἡ κόρη μεγάλωνε καί ἔγινε ἀνείπωτα ὁμορφὴ. Ἡ Γαλάτεια ἀπὸ τὸ φόβο πὼς δὲν θὰ μπορούσε πιά νὰ ξεγελάσει τὸ Λάμπρο κατέφυγε στὸ ἱερό τῆς Λητώ καί παρακάλεσε τὴ θεά νὰ ἀλλάξει τὸ φύλο τῆς κόρης της, ὅπως εἶχε γίνει καί σέ ἄλλες περιπτώσεις πού ἀναφέρει ὁ συγγραφέας. Ἡ Λητὼ λυπήθηκε τὴ Γαλάτεια καί ἄλλαξε τὸ φύλο τῆς κόρης.

Ἀμέσως μετὰ τὴ γέννηση ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται ἡ γνωστὴ τριαδικὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς καί τὸ παιδί, ἰδιαίτερα μάλιστα ἡ ἀμφίδρομη σχέση μητέρας-παιδιοῦ, γιατί ὁ πατέρας παίζει μικρότερο ρόλο (ὁ ρόλος του εἶναι περισσότερο συμβολικός).

Τὸ παιδί μὲ τὴν ἰδιαίτερη κληρονομικὴ του προικοδότηση, μὲ τὸ δικό του ψυχοκινητικὸ ρυθμὸ (π.χ. τὸ ρυθμὸ θηλασμοῦ), καθορίζει, καθοδηγεῖ ὡς ἕνα σημεῖο τὴ στάση τῆς μητέρας, πού μὲ τὴ σειρά της τοῦ δημιουργεῖ ἐξαρτήσεις, συνδέσεις μὲ τὸν ἑαυτὸ της καί μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ μητέρα μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸ παιδί καί τὸν ἔξω κόσμον καί ἔτσι τοῦ μεταβιβάζει τὶς δυνατότητες, ἀλλὰ καί τοὺς περιορισμούς τῆς προσωπικότητάς της, τὶς συγκρούσεις της ἀλλὰ καί τὶς πηγές ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὶς συγκινήσεις της, τὰ συναισθήματά της, τὶς ἀξίες της. Ἡ ποιότητα τῆς σχέσης, ὁ τρόπος αὐτὸς ψυχοσυναλλαγῆς μητέρας-παιδιοῦ, ἡ μεταβίβαση τῶν ἀξιών της καί τῶν στερεοτύπων στὰ ὁποῖα ἡ ἴδια πιστεύει καί τὰ ὁποῖα ἀντανάκλουν τὸν κόσμον ἀπ' ὅπου προέρχεται, ἐπηρεάζουν τὴν ὅλη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς τοῦ παιδιοῦ καί φυσικὰ «δημιουργοῦν» τὸ φύλο του, χαράσσοντας τὴν ψυχολογικὴ του ταυτότητα.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ σχετικοῦ μὲ τὸ φύλο προτύπου πού μεταβιβάζεται ἡ μητέρα καί γενικά τὸ περιβάλλον ἐσωτερικεύεται ἀπὸ τὸ παιδί, καί ἔτσι ἀργότερα, βοηθούμενο καί ἀπὸ τὸ μηχανισμό τῆς μίμησης, τὸ παιδί εἶναι ἕτοιμο νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὰ πρότυπα τοῦ φύλου του, πρότυπα κυρίως ἀνταγωνιστικά, μιᾶς ἱεραρχημένης κοινωνίας, ἐνῶ μαθαίνει

συγχρόνως ν' ἀποκτᾷ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ ἀπὸ τὸ ἀντίθετο φύλο. Μέσα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μηχανισμούς τῆς μεταβίβασης, τῆς ταύτισης, τῆς μίμησης, τὸ παιδί διαμορφώνει τὴ συμπεριφορὰ του ἀνάλογα μὲ τὰ πρότυπα πού ἡ κοινωνία μέσα στὴν ὁποία ζεῖ καί ἡ τάξη στὴν ὁποία ἀνήκει, ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸ φύλο του, τὸ γενετικὰ καί κοινωνικὰ καθορισμένο.

Εἶναι ἴσως περιττό, σήμερα πού εἶναι κοινὰ παραδεκτὰ ἀπὸ ὅλους τοὺς θεωρητικούς, ν' ἀναφερθεῖ κανεὶς στὴ σημασία τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση καί τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας. Ἀλλωστε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχολογία τῆς ἀνάπτυξης, ἀνεξάρτητα σέ ποιά σχολὴ ἀνήκουν ἢ ποιά θεωρία πρεσβεύουν, τονίζουν ὅλοι τὴν κεφαλαιώδη σημασία πού ἔχει ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ παιδί μαθαίνει καί φυσικὰ ὁ τρόπος καί οἱ τεχνικὲς πού τὸ περιβάλλον του υἱοθετεῖ γιὰ νὰ τὸ κάνει νὰ μάθει. Θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ὅτι καί ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία δίνει καί αὐτὴ, μὲ ἄλλο τρόπο βέβαια, τὴν ἴδια ἐμφαση στὴν πρώιμη ἡλικία, ὅταν στὴ φάση αὐτὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, στοὺς τραυματισμούς τῆς παιδικῆς ἰδιαίτερα ἡλικίας, τοποθετεῖ τὸ βασικὸ αἷτιο τῆς κάθε ἀνωμαλίας. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ὁμῶς προχωρεῖ καί πάρα πέρα στὴν ἀνάλυση τῆς ψυχοσυναλλαγῆς μητέρας καί παιδιοῦ, καί τονίζει καί ἕναν ἄλλο μηχανισμό πού παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἀπόκτηση τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας: τῆς ἐπιθυμίας τῶν γονέων γιὰ ἕνα συγκεκριμένο φύλο. Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ δὲν δημιουργεῖ, δὲν προκαλεῖ τὴ διαφορὰ τῶν φύλων, ἀλλὰ ἀναπαράγει, σύμφωνα μὲ τὶς συναισθηματικὲς καί διανοητικὲς ἱκανότητες τοῦ κάθε γονιοῦ, τὶς διαφορὲς, ἐσωτερικεύει τὰ πρότυπα πού ἐπικρατοῦν ὡς πρὸς τὰ φύλα. Αὐτὴ ἡ ἀσυνείδητη «ἐπιθυμία» τῶν γονέων ἔχει γένος (sexualisé) καί αὐτό, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς σύλληψης, θὰ λέγαμε, ὑπάρχει μιὰ προκαθορισμένη ταυτότητα τοῦ φύλου τοῦ παιδιοῦ πού δὲν συμπίπτει ἀναγκαστικά μὲ τὸ βιολογικὸ τοῦ φύλου. Ὄταν ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ τῶν γονέων, ἰδιαίτερα τῆς μητέρας, μένει ἀνεκπλήρωτη, εἶναι ἰκανή—ὅταν εἶναι ἰσχυρή—νὰ ἐπηρεάσει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ παιδιοῦ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ πρότυπα τοῦ βιολογικοῦ τοῦ φύλου καί νὰ τὸ ὁδηγήσει, ἀσυνείδητα, ὅπως ἀσυνείδητα λειτουργεῖ, σέ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν κοινωνικὰ καθορισμένη τροχιά του. Ἔτσι, ἡ ψυχολογικὴ ταυτότητα τοῦ φύλου κλονίζεται, πράγμα πού προκαλεῖ στὸ παιδί ψυχολογικὲς συγκρούσεις, πού ὁδηγοῦν σέ προβληματικὴ ἢ καί παθολογικὴ προσαρμογὴ.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς μορφές τῆς κοινωνικοποίησης πού ἀναπτύχθηκαν, ὁ ρόλος τοῦ περιβάλλοντος, οἰκογενειακοῦ στὴν ἀρχὴ καί εὐρύτερου ἀργότερα, εἶναι σημαντικός, ὄχι μόνο γιὰ τὸ μελλοντικὸ γνωστικὸ κόσμον τοῦ παιδιοῦ ἀλλὰ καί γιὰ

14. Ἀντωνίνου Λιβεράλη, *Μεταμορφώσεων Συναγωγὴ*, 17.

τόν ψυχοσυναισθηματικό του· γιατί πολλές φορές ή κοινωνική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών, που είναι γενετικά προκαθορισμένα, έχει τή δύναμη να τά παρερμηνεύει και είτε να τά διαστρεβλώνει είτε ακόμη να δημιουργεί χαρακτηριστικά καινούργια, επίκτητα, χωρίς καμιά σχεδόν βιολογική βάση.

Οι ψυχολογικές διαφορές λοιπόν ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια αντανakλούν αναμφισβήτητα τη συμβολή των γενετικών παραγόντων που διαχετεύονται μέσα από τις ορμόνες του φύλου. Αυτό όμως σημαίνει άραγε ότι για κάθε φύλο όρισμένες ιδιότητες του «χαρακτήρα του» θα παρουσιαστούν όπωσδήποτε, όποιο και να είναι τό κοινωνικό περιβάλλον; Ή ακόμα, αυτές οι διαφορές όρίζουν άραγε ή πρέπει να καθορίζουν ποιοί κοινωνικοί ρόλοι αντιστοιχούν στον άνδρα ή στη γυναίκα σε κάθε κοινωνία;

Όταν τό κλάμα ενός μωρού αξιολογείται από τούς ίδιους τούς γονείς, κατ' αρχήν, σύμφωνα μέ τό φύλο του: είναι κλάμα θυμού όταν τό παιδί είναι αγόρι, ενώ είναι κλάμα φόβου όταν είναι κορίτσι...

Σέ μία έρευνα ζήτησαν από φοιτητές και φοιτήτριες ψυχολογίας να περιγράψουν τά χαρακτηριστικά 12 νεογέννητων βρεφών που τό φύλο τους δέν είχε ανακοινωθεί. Τά μισά από τά νεογέννητα ήσαν ντυμένα μέ ρόζ χρώμα και τ' άλλα μισά μέ θαλασσί. Ή εκτίμηση των φοιτητών ως προς τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ήταν σε συντριπτικό ποσοστό σύμφωνη μέ τό στερεότυπο που πλανάται ως προς τίς διαφορές του φύλου. Περιττό να αναφέρουμε πώς οι φοιτητές απέδωσαν τά γνωστά ιδιαίτερα «αρσενικά» χαρακτηριστικά στα νεογέννητα που ήσαν ντυμένα μέ θαλασσί χρώμα και τά «θηλυκά» χαρακτηριστικά στα νεογέννητα που ήσαν ντυμένα μέ ρόζ, άγνοώντας βέβαια ότι οι έρευνητές είχαν ντύσει τά βρέφη μέ τό χρώμα τό αντίθετο από τό καθιερωμένο.

Όταν ή λειτουργία και ή διάρκεια του θηλασμού εξαρτάται από τό φύλο του παιδιού...

Σέ μία έρευνα της I. Lezine¹⁵ που έγινε σε μητέρες βρεφών και των δύο φύλων, τό 34% των μητέρων αρνιόταν να θηλάσουν μέ τό δικό τους γάλα τά κορίτσια τους, διότι θεωρούσαν τό θηλασμό σαν μία κουραστική δουλειά ή ότι πώς τίς εμπόδιζε από τήν εργασία τους που τήν έβαζαν σε πρώτο επίπεδο, ενώ όλες οι μητέρες των αγοριών, εκτός από μία, ήθελαν αντίθετα να τά θηλάσουν μέ τό δικό τους γάλα. Ή διάρκεια του θηλασμού ήταν συστηματικά πιο μεγάλη για τ' αγόρια. Σε ηλικία 2 μηνών 45' λεπτά για τ' αγόρια, 23' λεπτά για τά κορίτσια.

15. I. Lezine, M. Robin, C. Cortial, «Observations sur le couple mère-enfant au cours des premières expériences alimentaires», *La psychiatrie de l'enfant*, 1975, 18, 1.

Βλ. ακόμη O. Brunet, I. Lezine, *Le développement psychologique de la première enfance*, PUF, 1965.

Τέλος, κατά κανόνα, τά κορίτσια σταματούσαν τό θηλασμό πιο νωρίς. Καί ακριβώς σ' αυτές τίς πρώτες, φαινομενικά άσήμαντες, παραχωρήσεις για τήν αυτόνομία του παιδιού εκδηλώνεται ή έχθρότητα, ή ή ευνοία της μητέρας. Καί αν υπάρχει έχθρότητα, εκφράζεται μέ τήν τάση της να του άρνείται τήν ελευθερία του, να τό υποτάσσει στις επιθυμίες της, να του επιβάλλει πειθαρχία, και να τό δαμάσει όσο μπορεί πιο νωρίς και όριστικά.

Όταν ή έρμηνεία για τήν ίδια πράξη, τήν ίδια συμπεριφορά ενός παιδιού, διαφέρει ανάλογα μέ τό φύλο: τό αγόρι όταν διατάσσει θέλει να είναι άρχηγός (!), τό κορίτσι όταν διατάσσει είναι αυταρχικός...

Ο τρόπος που οι γονείς βλέπουν ακόμη και τά βρέφη είναι σε συνάρτηση μέ τό φύλο που τούς αναγγέλλεται. Οι ψυχολόγοι Jeffrey, Z. Luria και Rubin έκαναν μία έρευνα μέ σκοπό ν' άποκαλύψουν τό ρόλο που μπορεί να παίξει ή γνώση και μόνο του φύλου του παιδιού στον τρόπο που οι γονείς έρμηνεύουν τίς πρώτες του αντιδράσεις. Ή έρευνα έγινε σε γονείς 24 ώρες μετά τή γέννηση του πρώτου τους παιδιού. Οι πατέρες είχαν δει τό παιδί τους μόνο πίσω από τό τζάμι του θαλάμου των νεογέννητων, ενώ οι μητέρες τό είχαν πιάσει μία φορά στην άγκαλιά τους. Ζητήθηκε και από τούς δύο γονείς να περιγράψουν τά χαρακτηριστικά του παιδιού τους. Τά νεογέννητα της έρευνας, αγόρια και κορίτσια, είχαν κατά τή γέννησή τους τό ίδιο βάρος, τό ίδιο ύψος και τά ίδια αποτελέσματα στις διάφορες κλινικές εξετάσεις που γίνονται στα βρέφη. Τά άποτελέσματα του έρωτηματολογίου που συμπληρώθηκαν από τούς γονείς, έδειξαν ότι τά κορίτσια τά έβλεπαν «χαριτωμένα», τ' αγόρια «γερά». Τά κορίτσια είχαν «λεπτά χαρακτηριστικά», τά αγόρια «άδρά». Τέλος τά κορίτσια τά χαρακτήριζαν «μικροκαμωμένα», ενώ τά αγόρια, παρόλο που είχαν τό ίδιο βάρος και τό ίδιο ύψος, τά χαρακτήριζαν «ψηλά και γεροδεμένα». Μία άλλη παρατήρηση που προέκυψε ήταν πώς, ενώ όλα τά παιδιά τά περιέγραψαν σαν «άφηρημένα», στα κορίτσια απέδωσαν σημαντικά πιο ψηλό βαθμό άφηρημάδας. Τά δεδομένα της έρευνας αυτής έδειξαν για άλλη μία φορά πόσο τό στερεότυπο τό σχετικό μέ τό φύλο μπορεί να επηρεάσει και να διαστρεβλώσει τήν αντίληψη των γονιών και πόσο μπορεί να όδηγήσει σε έσφαλμένες έρμηνείες: Οι γονείς δέν αντιδρούν στις πραγματικές ιδιότητες των βρεφών, αλλά σ' ένα στερεότυπο.

Όταν ή συμπεριφορά που οι γονείς επιθυμούν από τά παιδιά τους είναι καθορισμένη από τό φύλο τους: επιθετικότητα, ενεργητικότητα, τόλμη, θάρρος για «τό αγόρι», παθητικότητα, εύσυγκινησία, λεπτότητα, ευπρέπεια για «τό κορίτσι»...

Όταν οι άπαγορεύσεις που δεσμεύουν τή συμπεριφορά έχουν στόχο ανάλογο μέ τό φύλο του παι-

διοῦ: Στό κορίτσι δέν ἐπιτρέπεται νά παίξει μέ μηχανές, τάνκς, κανόνια, αὐτοκίνητα, στό ἀγόρι ἀπαγορεύεται νά παίξει μέ κοῦκλες...

Στό βιβλίο τῶν Maccoby καί Jacklin¹⁶ ἀναφέρονται πολύ λίγες διαφορές συμπεριφορᾶς ἀνάλογα μέ τό φύλο στά πολύ μικρά παιδιά. Τονίζεται μάλιστα ὅτι οἱ διαφορές ἀνάμεσα στά δύο φύλα εἶναι μικρότερες ἀπό ὅ,τι στό ἴδιο φύλο. Τά πρῶτα διακριτικά σημεῖα ἐμφανίζονται μέ τήν ἐπιλογή τῶν παιγνιδιῶν, ἐπιλογή βέβαια πού κάνουν οἱ γονεῖς γιά λογαριασμό τῶν παιδιῶν τους.

Ὅταν οἱ τρόποι ἐπαίνου, ἀλλά κυρίως τιμωρίας, εἶναι ὄχι μόνο διαφορετικοί, ἀλλά ἰδιαίτερα αὐστηροί γιά τά κορίτσια...

Ἀπό διάφορες ἑρευνες πού ἔκαναν ἡ I. Lezine καί οἱ συνεργάτες της, παρατηρήθηκε πῶς ὁ τρόπος πού οἱ γονεῖς ἀνατρέφουν τά κορίτσια τους εἶναι πιο αὐστηρός. Οἱ μητέρες σύμφωνα μ' αὐτές τίς ἑρευνες εἶναι πιο ἀνυπόμονες καί πιο ἀπαιτητικές μέ τά κορίτσια τους ἀπό ὅ,τι μέ τ' ἀγόρια τους, καί τιμωροῦν τά κορίτσια μέ ἓνα πιο δραστικό τρόπο, ἐνῶ διαθέτουν περισσότερο χρόνο καί ὑπομονή γιά νά ἐξηγήσουν στά ἀγόρια αὐτό πού θέλουν γιά νά τά λογικέψουν. Ἡ ἀνάγκη τῆς μητέρας νά ἐπιβληθεῖ ἀπό τήν ἀρχή στό παιδί, νά τό δαμάσει, εἶναι πιο ἰσχυρή ὅταν πρόκειται γιά κορίτσι. Τό ἀγόρι, ὅσο καί ἂν εἶναι μικρό καί ἄοπλο, εἶναι ἤδη τό σύμβολο μιᾶς ἐ-

ξουσίας, στήν ὁποία ἡ ἴδια ἡ μητέρα ὑποκύπτει καί συχνά νιώθει εὐτυχισμένη γι' αὐτό. Οἱ δύο τους τυραννιοῦνται ἀμοιβαῖα, σ' ἓνα εἶδος ἐρωτικοῦ παιγνιδιοῦ, ἀλλά σπάνια φτάνουν στήν ἀνοιχτή σύγκρουση.

Ὅταν τέλος ὅλοι οἱ τρόποι διαπαιδαγώγησης (παιγνίδια, βιβλία, ἀργότερα σχολεῖο, μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης) δέν καταλήγουν παρά στήν ἐντονη διαφοροποίηση τῶν φύλων, πῶς εἶναι δυνατό νά μήν ὑπολογίσουμε τόν περιβαλλοντικό παράγοντα, στό μέτρο πού εἶναι ἱκανός νά προκαλέσει τόσο ἐντονες, ἐπικτητες διαφορές, πού ὁδηγοῦν μοιραῖα σέ μιᾶ κοινωνική ἀνισότητα τῶν φύλων;

Ὅλη μας ἡ συμπεριφορά, ὅλες μας οἱ ἀντιδράσεις ἐξαρτῶνται ὅπωςδῆποτε ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπό γενετικούς παράγοντες. Καί κανένας δέν θά μπορούσε ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξή βιολογικῶν διαφορῶν πού ἐπεμβαίνουν στή γένεση τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν. Ἀλλά, καί αὐτό εἶναι τό ἐνδιαφέρον, αὐτές οἱ βιολογικές διαφορές ἀξιολογοῦνται καί ἀναγνωρίζονται ἀπό τήν κοινωνία, διευρύνονται καί καλλιεργοῦνται ἀπό τοὺς ἰδεολογικούς μηχανισμούς. Ἔτσι, δημιουργοῦνται τά στερεότυπα τοῦ ἀρσενικοῦ καί τοῦ θηλυκοῦ, πού γι' αὐτό διαφέρουν ἄλλωστε ἀπό τή μιᾶ κοινωνία στήν ἄλλη.

Συμπερασματικά, ἓνα ψυχικό χαρακτηριστικό δέν κληρονομεῖται, δέν γεννιέται, κατασκευάζεται καί κατασκευάζεται μέ ὕλικά γενετικά, μέ δεδομένα πολιτισμικά, καί μέ τή δραστηριότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου.

16. E.E. Maccoby, C.N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, California, Stanford University Press, 1974.